

Jerzy Rajman
Instytut Historii i Archiwistyki
Uniwersytet Komisji Edukacji Narodowej
w Krakowie
ORCID: 0000-0003-0988-0414

Rozwój sieci parafialnej w ziemi zatorskiej w okresie od ok. 1326 do ok. 1378 r.

Sieć kościołów na terenie tzw. ziemi zatorskiej zaczęła się kształtować na przełomie XI i XII w. Jej centrum stanowił kościół w Zatorze, który od XII lub XIII w. pełnił funkcję stolicy rozległego dekanatu. W XIII w. proces powstawania kościołów na terenie ziemi zatorskiej przybrał na sile, co było skutkiem działań osadniczych podejmowanych przez książąt oświęcimskich. Efekt tych procesów ukazuje spis parafii dekanatu zatorskiego z ok. 1326 r., na podstawie którego można stwierdzić, że sieć kościelna w ziemi zatorskiej składała się z 23 jednostek, w większości posiadających status kościołów parafialnych. Przedmiotem niniejszego szkicu jest analiza zmian sieci kościelnej na tym terenie¹, ale od ok. 1326 r. Za punkt wyjścia przyjąłem stan z tego okresu, a cezurę końcową wyznaczyłem na ostatnią ćwierć XIV w. Z ok. 1375-1378 r. pochodzi zarówno ostatni w tym stuleciu pełny spis kościołów, jak też niezwykle interesujący, choć niepełny, wykaz członków bractwa plebańskiego przy kościele w Zatorze².

¹ Podobnie jak w poprzednim szkicu, tak i teraz zawężam pole badawcze do części dekanatu pokrywającej się z zasięgiem tzw. ziemi zatorskiej. Poza obszarem badawczym pozostawiam część dekanatu zatorskiego położoną na północ od Wisły, a także parafie na terenie tzw. włości trzebońskiej i w rejonie Skawiny. W artykule stosuję dla tak wyodrębnionej części dekanatu określenie „ziemia zatorska”, aczkolwiek z XIV w. brak jest przykładów jego stosowania. Zob. J. Rajman, *Najstarsze kościoły ziemi zatorskiej na tle wykazu parafii dekanatu zatorskiego z lat 1325-1327*, „Rocznik Spytkowski” 2023, nr 2, s. 26-47. Podobnie jak w przywołanym tekście, tak i teraz nawiązuję do badań nad rozwojem sieci kościelnej pióra W. Kuhna (*Siedlungsgeschichte des Auschwitzer Beskidenvorlandes*, „Zeitschrift für Ostforschung” 1975, Bd. 24, s. 1-78) i J. Chachaja (*Rozwój sieci parafialnej w dekanacie Zator do końca XVI wieku*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne w Polsce” 1997, t. 68, s. 221-308). Dane o zaludnieniu poszczególnych parafii czerpię z opracowania T. Ładogórskiego, *Studia nad zaludnieniem Polski XIV w.*, Wrocław 1958 (dekanat zatorski na s. 203-204).

² Przyjęcie cezurę końcową jest dla mnie uwarunkowane stanem zachowania źródeł, przede wszystkim spisem z lat 1373-1375 (zob. *Monumenta Poloniae Vaticana*, t. 9, wyd. S. Szczur, Kraków 1994, s. 4-6) – ostatnim, który ujmuje całość opisywanego terenu. Dla późniejszego okresu istotną cezurą jest formalne wyodrębnienie się ziemi zatorskiej z księstwa oświęcimskiego, który to proces nie został dotąd

Celem badawczym, jaki wyznaczyłem, jest uchwycenie zakresu przemian najstarszej sieci parafii³, w tym zwłaszcza powstanie nowych kościołów, ale także – ewentualny – zanik starszych parafii. Stawiam ponadto pytanie, czy nowe parafie powstały poprzez podział starszych, czy też ich erygowanie było skutkiem inicjatyw osadniczych podejmowanych w nowych rejonach, dotychczas niekolonizowanych.

Należy podkreślić na wstępie, że zarówno Zator, jak i parafie położone w pobliżu tego miasta, a wzmiankowane ok. 1326 r., okazały się trwałymi ogniwami sieci kościelnej. Zaludnienie parafii Zator, figurującej niezmiennie we wszystkich wykazach opłat na rzecz papieństwa, szacuje się na 1710 mieszkańców. Było to najludniejsze skupisko na omawianym terenie. Na zachód od Zatora funkcjonowały nadal trzy parafie: Przeciszów ze 186 mieszkańcami, Piotrowice z 345 mieszkańcami i najludniejsza z nich – Polanka Wielka, zamieszkała przez 750 osób. Na południowy zachód od Zatora leżały parafie Gierałtówice i Głębowice. Zaludnienie każdej z nich szacuje się na 390 osób. Parafia Graboszyce ze 165 mieszkańcami była najbliższą od południa sąsiadującą z rejonem Zatora, nad Skawą. Kolejna ku południowi „stara” parafia nad Skawą to Radocza, której zaludnienie wynosiło 210 osób. Na wschód od Zatora rozciągała się parafia Palczowice, której populację szacuje się na 285 mieszkańców. Do skupiska osadniczego w pobliżu Zatora zaliczyć należy jeszcze Spytkowice, posiadające 585 mieszkańców. Łącznie zatem można oszacować stan zaludnienia Zatora i położonych w pobliżu parafii na nieco ponad 4800 mieszkańców. Do ziemi zatorskiej zaliczam także Krzęcin, położony na wschód od Zatora, sąsiadujący z tzw. włością trzebołską. Zachowało się sporo wzmianek o parafii krzęcińskiej po 1326 r.,

należycie zbadany. Ukazanie paralelnych dla procesu wyodrębniania się księstwa zatorskiego stosunków kościelnych wymaga szczegółowych kwerend w aktach sądowych biskupstwa krakowskiego. W artykule J. Chachaja (*Rozwój sieci parafialnej...*) zastosowane są inne cezurzy rozwoju sieci parafii zatorskich, np. 1359-1480.

³ Podstawę źródłową stanowią rachunki papieskie (spisy dziesięciny papieskiej i spisy świętopietrza), wydane w: *Monumenta Poloniae Vaticana*, t. 1-3, wyd. J. Ptaśnik, Kraków 1913; t. 9, wyd. S. Szczur, Kraków 1994 (dalej: MPV). Spis z 1328 – MPV 1, s. 300; z 1336-1344 – MPV 1, s. 381, 393; MPV 2, s. 180; MPV 3, s. 173-176, 178, 182, 201. Najpełniejsze dla lat: 1341-1345 – MPV 2, s. 173, 184, 187; 1348 – MPV 2, s. 211; 1350-1352 – MPV 2, s. 327-331; 1355 – MPV 2, s. 272-273; 1373-1375 – MPV 9, s. 4-6. Źródła te cieszą się opinią wiarygodnych, są jednak w nich ewidentne pomyłki. Należy do nich np. zapis o parafii „Pomianowawola”, który figuruje w spisie z 1354 r. dekanatu zatorskiego na pierwszym miejscu (MPV 2, s. 435). Wieś o podobnej nazwie (Pomianowa) występuje koło Brzeska ok. 1344 r. – zob. F. Sikora, *Brzezowiec*, w: *Słownik historyczno-geograficzny województwa krakowskiego w średniowieczu*, cz. 1, oprac. Z. Leszczyńska-Skrętowa, F. Sikora, Wrocław 1980 (dalej: SHG, cz. 1), s. 251. Trafnie zatem J. Chachaj (*Rozwój sieci parafialnej...*, s. 262) eliminuje ją z rozważań o osadnictwie ziemi zatorskiej. Do zagadkowych należy także nazwa „Targowicz”, którą nosi jedna z parafii zatorskich (MPV 1, s. 353), zniekształcone są także zapisy nazw *Rathovicz* i *Bathovicz*. W spisie z lat 1373-1375 (MPV 9, s. 5, 24), najbardziej kompletnym, znajduje się zapis o parafii *Voncznik*, którą trudno jest skojarzyć z którąś z nazw występujących w ziemi zatorskiej. Część parafii była zapisywana w XIV w. pod nazwami, które już w okresie nowożytnym wyszły z użycia. Przykładem jest Radocza, która w spisach papieskich funkcjonuje jako *villa Mathie* („wieś Macieja”) – przy okazji należy sprostować pogląd W. Kuhna (*Siedlungsgeschichte...*, s. 26), że parafia w Radoczy powstała ok. 1356 r.; ponadto: Witanowice, odnotowywane także jako *villa Wride-rici*; Przeciszów, znany jako *villa Hertmani*, czy Zygodowice, występujące pod nazwą *villa Zebotonis*.

a jej stan zaludnienia szacowany jest na 405 osób. W sporej odległości od Zatora, w kierunku południowo-zachodnim, były: parafia w Wieprzu, którą zamieszkiwało 525 osób, sąsiadująca z nią parafia Nidek ze 150 i parafia Frydrychowice z 345 mieszkańcami⁴. Na wschód od Zatora, w sporej odległości (już w bliskości małopolskiej Lanckorony), znajdowała się parafia w Barwałdzie Dolnym⁵. Daleko na wschód wysunięta była także parafia w Stroniu, z której bliżej było do małopolskiej Lanckorony niż do Zatora. Stan zaludnienia w parafii Barwałd (Dolny) szacowany jest na 330 mieszkańców, tyle samo liczyć miała parafia w Stroniu.

Starym ośrodkiem kościelnym były Woźniki, położone na południe od Zatora, na wschód od Skawy. W spisie z 1344 r. parafia Woźniki została odnotowana z płatnością 5,5 skojca⁶. Zaludnienie tej parafii szacuje się na zaledwie 105 osób, co jest wielkością zdecydowanie za niską. W rejonie Woźnik odnotujemy także trzy inne „stare” parafie: w Zygodowicach – zamieszkałych przez 150 mieszkańców, Witanowicach – z 450 osobami⁷ i Jaroszowicach – ze stanem zaludnienia 270 osób. Na zachód od Skawy powstała przed 1325 r. niewielka, zamieszkała przez 105 osób, parafia w Inwałdzie. Z Zatora wzdłuż Skawy prowadziła droga na południe, gdzie najstarszym punktem osadniczym w tym rejonie był Mucharz⁸. Była to najdalej wysunięta na południe parafia ziemi zatorskiej. W 1335 r. proboszcz mucharski utracił zwierzchnictwo nad kościołem filialnym w Wadowicach⁹. Co ciekawe, parafii Mucharz brak w spisach z lat 1335-1344, co może być związane z niedoskonałością źródła. Pojawia się bowiem ponownie w spisie z 1345 r. jako płacąca 7 skojcy i 9 denarów¹⁰, występuje także w źródłach z drugiej połowy XIV w. Zaludnienie parafii mucharskiej szacuje się na 470 osób. Należy podkreślić, że wszystkie parafie istniejące przed ok. 1326 r. funkcjonowały także w późniejszym okresie. Podsumowując wszystkie szacunkowe dane o zaludnieniu, można stwierdzić, że na terenie okręgów parafialnych ziemi zatorskiej powstałych przed 1326 r. mieszkało ok. 8500 osób.

Historyk badający rozwój osadnictwa staje przed próbą odpowiedzi, jakie czynniki powodowały powstawanie nowych miast i wsi bądź procesowi temu jakoś wyraźnie sprzyjały. Nowe inicjatywy osadnicze podejmowane przez książąt

⁴ Szacunkowe dane o zaludnieniu za: T. Ładogórski, *Studia nad zaludnieniem...*, s. 203-204.

⁵ F. Sikora, *Barwałd Dolny*, w: SHG, cz. 1, s. 25-26.

⁶ MPV 2, s. 185.

⁷ Witanowice były własnością szlachecką. W 1377 r. Przemysław książę cieszyński i oświęcimski poświadczyl, że Zdzisław z Witanowic zapisał swojej żonie 80 grzywien pod zastaw tej wsi. Zob. *Kodeks dyplomatyczny Małopolski*, t. 1, 1178-1386, wyd. F. Piekosiński, Kraków 1876 (dalej: KMp 1), nr 337.

⁸ Kościół w Mucharzu był fundacją książęcą z XII w. Zob. J. Rajman, *Najstarsze kościoły...*, s. 31-32, gdzie bliższe uzasadnienie tej hipotezy. W toku dalszych kwerend natrafiłem na przekaz A. Komonieckiego (*Chronografia albo Dziejopis Żywiecki*, wyd. S. Grodziski, I. Dwornicka, Żywiec 2005, s. 437), w którym czytamy, że kościół w Mucharzu został poświęcony przez św. Wojciecha pod wezwaniem św. Floriana. W czasach Komonieckiego przechowywano w tym kościele ornat, który miał ofiarować św. Wojciech, i dzwonek z datą 1030 r. Autor odnotował kościół w Mucharzu pod błędnym wezwaniem, był jednak przekonany – słusznie – o jego dawnej metryce.

⁹ Zob. w tym artykule niżej, przyp. 32 i odpowiadający mu tekst.

¹⁰ MPV 2, s. 187.

oświęcimskich uwidaczniają się przede wszystkim poprzez założenie miast w Wadowicach i Spytkowicach. O przeprowadzonych tam lokacjach świadczy akt hołdowniczy księcia oświęcimskiego Jana z 1327 r., w którym te miejscowości zostały wymienione jako *oppida*, czyli miasteczka¹¹. Z powodu braku źródeł poznanie szczegółów tych lokacji nie jest możliwe. Są one jednak dowodem dalszego, po fali XIII-wiecznej, napływu osadników, względnie – co bardziej prawdopodobne – chęci ich pozyskania. Lokacja *oppidum* Spytkowice wpisuje się, z pozoru, w prąd osadniczy przesuwający się z zachodu ku Krakowowi, mniej więcej wzdłuż najstarszej drogi biegnącej południowym brzegiem Wisły. Wzmiankowana jest ona w 1353 r. jako „wielka droga”¹². Od strony Krakowa znaczącym uzupełnieniem osadniczym przy tej drodze była lokacja Skawiny w 1364 r. O lokacji Spytkowic wiadomo jednak tylko tyle, że miała miejsce przed 1327 r. Nigdy jednak miejscowość ta nie rozwinęła się jako miasto¹³, trudno także znaleźć motyw, który wpłynął na założenie miasta sąsiadującego z Zatorzem. Wydaje się, że właśnie bliskość i oddziaływanie Zatora skazywało tę inicjatywę od samego początku na niepowodzenie. Trwałym elementem rozwoju książęcych Spytkowic pozostawała natomiast parafia, wielokrotnie poświadczana w źródłach z XIV w.

W okresie po ok. 1326 r. powstała w rejonie „wielkiej drogi” tylko jedna nowa parafia, we wsi Tłuczań, znajdującej się ok. 8 km na południowy wschód od Spytkowic. W odniesieniu do tej parafii posiadamy bardzo cenne źródło, jakim jest dokument biskupa krakowskiego Bodzęty z 1353 r. Biskup zatwierdził fundację nowego kościoła, jego wezwanie, uposażenie majątkowe i zasięg nowej parafii¹⁴. Dla rozważań nad siecią kościelną źródło to jest bezcenne. Fundatorem kościoła był Dzierśław ze Stogniowic, o którym dokument informuje, że pełnił urząd cześnika dworu króla Kazimierza Wielkiego. Z dokumentu dowiadujemy się także, że wieś Tłuczań była własnością Dzierśława¹⁵, który posiadał

¹¹ *Lehns- und Besitzurkunden Schlesiens und seiner einzelner Fürstenthümer im Mittelalter*, Bd. 2, Bearb. C. Grünhagen, H. Markgraf, Leipzig 1883, s. 577. Lokacji Wadowic, Spytkowic i Żywca nie uwzględnia P. Johannek, *Entstehung und Entwicklung des Städtenetzes in Oberschlesien*, w: *Oberschlesien im späten Mittelalter*, Hrsg. T. Wünsch, Berlin 1995, s. 57-74. W moim szkicu pomijam Żywiec jako należący do dekanatu oświęcimskiego (por. J. Rajman, *Żywiec i Stary Żywiec. Średniowieczna translokacja czy historiograficzna pomyłka?*, w: *Silesia – Polonia – Europa. Studia historyczne dedykowane Profesorowi Idziemu Panicowi*, red. J. Sperka, Katowice–Bielsko-Biała 2019, s. 223-238).

¹² KMp 1, nr 234.

¹³ W. Kuhn, *Die Städtegründungspolitik des schlesischen Piasten im 13. Jahrhundert vor allem gegenüber Kirche und Adel*, „Archiv für schlesische Kirchengeschichte” 1973, Bd. 31, s. 99.

¹⁴ KMp 1, nr 234; zob. W. Kuhn, *Siedlungsgeschichte...*, s. 27; J. Chachaj, *Rozwój sieci parafialnej...*, s. 267.

¹⁵ Z. Leszczyńska-Skrętowa, *Brodla*, w: SHG, cz. 1, z. 2, oprac. Z. Leszczyńska-Skrętowa et al., Wrocław 1985, s. 211-212. Autorka wnioskuje na podstawie tego dokumentu, że Dzierśław, piszący się ze Stogniewic, był właścicielem Tłuczani, Kosowej, Chrzastowic, Brodły, a także Łętkowic. Jako właściciel tych wsi występuje na dokumencie z 1356 r., kiedy w obecności księcia Jana oświęcimskiego zakończono spór o staw w Łączanach między Dzierżysławem ze Stogniewic, stolnikiem krakowskim, a opactwem w Tyńcu. Zob. *Kodeks dyplomatyczny klasztoru tyńskiego*, cz. 1, *Obejmująca rzeczy od roku 1105 do roku 1399*, wyd. S. Kętrzyński, S. Smolka, Lwów 1875 (dalej: KTyn), nr 76.

prawo patronatu do fundowanego kościoła, uposażając go zarówno majątkiem nieruchomym, jak i dziesięcinami¹⁶. Fundator przekazał kościołowi tłuczańskiemu na własność łąn roli wolny od czynszu, karczmę koło „wielkiej drogi”, staw rybny oraz folwark w Chrzastowicach z jakąś specjalną rolą (*cum agricultura speciali*) wraz z łąkami i pastwiskami, a także ogród położony koło plebanii (w Tłuczani). Dzierśław nadał kościołowi także określone dziesięciny, a biskup to zatwierdził, nakazując, aby nowy kościół pobierał te dochody z Tłuczani, Kosowej, Chrzastowic, Brodły (parafia Poręba Żegoty), a także ze Stogniewic (koło Proszowic) i z Łętkowic (koło Słomnik)¹⁷. Wskazać tu należy, że księga dochodów diecezji krakowskiej z 1529 r. wymienia właśnie te dziesięciny jako uposażenie parafii w Tłuczani¹⁸. Klauzulę dokumentu, iż biskup poleca złączyć kmieci (*iungentes cmethones*) w Tłuczani, Kosowej i Chrzastowicach, należy rozumieć jako utworzenie z tych wsi nowego okręgu parafialnego. Równocześnie biskup uwalnia plebanów w Marcyporębie i Czernichowie od obowiązku duszpasterskiego wobec tychże kmieci. Wynika stąd niezbicie, że parafia w Tłuczani została wykrojona ze starszych okręgów parafialnych w Marcyporębie i Czernichowie. Szczególne znaczenie miało to dla kmieci z Chrzastowic, położonych na przeciwległym brzegu Wisły w stosunku do kościoła w Czernichowie¹⁹. Odległość od kościoła wynosiła tam prawie 7 km, a dodatkowo konieczne było przeprowianie się przez Wisłę. Tłuczań i Kosowa należały przedtem do parafii Marcyporęba, położonej na terenie tzw. włości trzebołskiej Radwanitów²⁰. Parafia w Marcyporębie powstała stosunkowo późno, jest bowiem wzmiankowana dopiero w 1335 r. Wykrojenie z jej okręgu nowej parafii w Tłuczani nastąpiło 22 lata później. W 1356 r. parafia w Tłuczani została określona jako *nova plantacio*, płacąca 3 skojce²¹. Jej zaludnienie w XIV w. szacuje się na 210 osób.

Drugi kierunek przemian osadniczych w XIV w. w ziemi zatorskiej ukazuje lokacja Wadowic, podjęta – podobnie jak w przypadku Spytkowic – przed 1327 r. W odróżnieniu od lokacji Spytkowic motywy, które wpłynęły na założenie

¹⁶ Kmp 1, nr 234: *Derslaus tanquam pius patronus devocione ductus speciali dicte ecclesie in Tluczan et rectori ipsius in eadem villa contulit et donavit...*

¹⁷ Z. Leszczyńska-Skrętowa, *Brodła*, s. 212; M. Wolski, *Łętkowice*, w: SHG, cz. 3, z. 4, oprac. W. Bukowski et al., red. F. Sikora, Kraków 2003, s. 938.

¹⁸ *Księga dochodów beneficjów diecezji krakowskiej z roku 1529* (tzw. *Liber Retaxationum*), seria: „Materiały Komisji Nauk Historycznych”, nr 13, wyd. Z. Leszczyńska-Skrętowa, Wrocław 1968 (dalej: LR), s. 81. Informacje Długosza o Tłuczani nie wnoszą nic dla poznania stosunków XIV-wiecznych, poza poświadczaniem przynależności tej wsi do „dystryktu zatorskiego” i wezwaniem kościoła. Zob. J. Długosz, *Liber beneficiorum dioecesis Cracoviensis*, t. 1, wyd. A. Przeździecki, Kraków 1863 (dalej: DLb), s. 81, 84.

¹⁹ F. Sikora, *Chrzastowice*, w: SGH, cz. 1, s. 383-385. Autor zalicza tę wieś przed 1353 r. do parafii Czernichów. W XV w. wspomina się o Chrzastowicach, że należą do ziemi i dystryktu zatorskiego (ibidem, s. 383) oraz sąsiadują z Łączanami.

²⁰ Z. Leszczyńska-Skrętowa, *Kosowa*, w: SHG, cz. 3, z. 1, oprac. W. Bukowski, red. F. Sikora, Kraków 1994, s. 13-14; O. Halecki, *Powołanie księcia Władysława Opolskiego na tron krakowski w r. 1273*, „Kwartalnik Historyczny” 1913, t. 27, s. 295-297, 303; J. Chachaj, *Rozwój sieci parafialnej...*, s. 288; M. Wolski, *Marcyporęba*, w: SHG, cz. 4, z. 1, oprac. W. Bukowski et al., red. W. Bukowski, Kraków 2006, s. 123.

²¹ MPV 2, s. 280; J. Chachaj, *Rozwój sieci parafialnej...*, s. 267.

miasteczka Wadowice, wydają się bardziej czytelne. Ważną rolę odegrało, jak sądzę, oddziaływanie miasta Bielsko, ważnego ośrodka rzemieślniczego i handlowego w księstwie cieszyńskim²². Duże znaczenie miało także specyficzne położenie Wadowic. Kupcy bielscy właśnie przez Wadowice docierali do Myślenic w ziemi krakowskiej (lokowanych jako miasto w 1342 r.)²³, ale przemieszczali się także drogą wzdłuż Skawy do Zatora i stamtąd do Krakowa²⁴. Przypuszczać należy, że właśnie położenie Wadowic przy węźle drożnym było ważnym czynnikiem wpływającym na ich rozwój. Lokacja Wadowic jest jednym z symptomów zintensyfikowania procesów osadniczych w średnim biegu Skawy, jednak o rozwoju miasteczka w XIV w. niewiele wiadomo²⁵. Źródła z tego stulecia ukazują nam tylko sprawy kościelne, milczą natomiast o rozwoju miasta. Przypuszczać wolno, że lokacja Wadowic przyczyniła się do przemian własnościowych i kościelnych w najbliższym sąsiedztwie. Łączę z tym stopniowy rozpad okręgu parafialnego w Woźnikach. W źródłach z 1329 r. znajdujemy echa wcześniejszego sporu o zwierzchnictwo (o prawo patronatu) do kościoła w Woźnikach. Wadziły się o to opactwo benedyktynów w Tyńcu z opactwem cystersów w Mogile, właścicielem wsi Woźniki²⁶. Przedmiotem było nie tylko zwierzchnictwo nad kościołem w tej miejscowości, ale także własność gruntów koło wsi Łączany i Zajączkowice koło drogi, która prowadzi do Ryczowa koło „starego dworu” mnichów mogińskich. Biskup krakowski, rozstrzygając spór w 1329 r., stwierdził, że zwierzchnictwo nad kościołem woźnickim i wspomniane tereny mają należeć do opactwa w Mogile, a opactwu tyńciekiemu nakazał w tej sprawie wiecyste milczenie²⁷. Własność cystersów mogińskich w tym rejonie, która datuje się

²² J. Zahradnik, *Zarys dziejów miasta Bielska w cieszyńskiej części województwa śląskiego*, Bielsko 1936, s. 15; Z. Perzanowski, *Bielsko-Biała. Zarys dziejów rozwoju przestrzennego miasta*, seria: „Rozprawy i Studia – Uniwersytet Jagielloński”, t. 2, Kraków 1958, s. 12; *Bielsko-Biała. Zarys rozwoju miasta i powiatu*, red. H. Rechowicz, Katowice 1971, s. 74. O lokacji Bielska przed 1302 r. pisał W. Kuhn, *Geschichte der deutschen Sprachinsel Bielitz*, Würzburg 1981, s. 15-32; idem, *Die Städtegründungspolitik...*, s. 75. Jego pogląd uważam za dobrze uzasadniony. Za datowaniem na okres późniejszy opowiada się ostatnio I. Panic, *Bielsko od zarania do wybuchu wojen śląskich (1740)*, seria: „Bielsko-Biała. Monografia Miasta”, Bielsko-Biała 2010, s. 153-155.

²³ F. Kiryk, *Rozwój urbanizacji Małopolski XIII-XVI w. Województwo krakowskie, powiaty południowe*, seria: „Prace Monograficzne Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Krakowie”, t. 70, Kraków 1985, s. 242; J. Laberschek, *Myślenice*, w: SHG, cz. 5, z. 1, oprac. W. Bukowski et al., red. W. Bukowski, Kraków 2016, s. 173.

²⁴ Oczywiście jest, że kontakty Bielska z księstwem oświęcimskim nie ograniczały się tylko do ziemi zatorskiej. W 1391 r. wzmiankowana jest droga z Bielska wiodąca przez Kęty. Zob. *Zbiór dokumentów małopolskich*, cz. 1, wyd. S. Kuraś, I. Sułkowska-Kuraś, Kraków–Wrocław 1962 (dalej: ZDM), nr 198.

²⁵ W. Kuhn, *Die Städtegründungspolitik...*, s. 104; szerzej J. Rajman, *Średniowieczne Wadowice na tle osadnictwa nad Skawą i Wieprzanką*, w: Wadowice. *Studia z dziejów miasta*, red. A. Nowakowski, Wadowice 1997, s. 30.

²⁶ W 1324 r. książę oświęcimski Jan potwierdził, że klasztor mogiński kupił wieś Woźniki od Mikołaja zwanego Bychko (Byczko?). Zob. *Zbiór dyplomów klasztoru mogińskiego*, wyd. E. Janota, oprac. F. Piekoński, Kraków 1867 (dalej: ZDMog), nr 53. Natomiast w 1328 r. tenże książę potwierdził, że Wyszek, brat Mikołaja, dziedzica Woźnik, zrzekł się na rzecz cystersów prawa do wsi Woźniki. ZDMog, nr 56.

²⁷ *Zbiór dokumentów katedry i diecezji krakowskiej*, cz. 1, seria: „Materiały do Dziejów Kościoła w Polsce”, t. 1, wyd. S. Kuraś, Lublin 1965 (dalej: ZDK 1), nr 33; lakonicznie o przynależności kościoła w Woźnikach pisał W. Kuhn, *Die Städtegründungspolitik...*, s. 105; szerzej J. Rajman, *Średniowieczne Wadowice...*, s. 27-28.

od ok. 1284 r.²⁸, jest poświadczona przez kilka dokumentów. Wprawdzie nie ma w nich wzmianki o kościele w Woźnikach²⁹, ale prawa patronackie cystersów nie budziły wśród urzędników biskupich żadnych wątpliwości. W 1329 r. dokument poświadczający rezygnację opactwa tynieckiego z prawa patronatu do kościoła w Woźnikach wystawił dla benedyktynów oficjał krakowski Maciej, potwierdzając im prawa własnościowe do określonych terenów nad Skawą i nakazując z kolei cystersom wieczyste milczenie w tej sprawie³⁰. Dokonano zatem rozgraniczenia dóbr klasztornych. Opactwo tynieckie z pewnością nie potrafiło wykazać swoich praw do kościoła w Woźnikach³¹. Od 1329 r. kościół ten pozostawał bezapelacyjnie pod zwierzchnictwem opactwa cystersów w Mogile, posiadającego patronat i wynikające z niego prawo prezentowania biskupowi kandydata na proboszcza. Kościół woźnicki zyskał więc wpływowego właściciela, pozostającego w bardzo dobrych stosunkach zarówno z biskupami krakowskimi, jak i z książętami oświęcimskimi. Zakończenie kolejnego sporu dotyczącego kościoła w Woźnikach miało miejsce w 1335 r. Tym razem pleban woźnicki był stroną konfliktu o zwierzchnictwo nad kościołem w Wadowicach. Jak wiadomo, wedle spisu z lat 1325-1327 kościół w Mucharzu był macierzystym wobec kościoła w Wadowicach. Z 1335 r. zachował się dokument biskupa krakowskiego Jana Grotowica, który rozsądził spór między plebanem w Mucharzu a plebanem w Woźnikach o zwierzchnictwo parafialne nad kościołem w Wadowicach (*super iure parochiali ecclesie de Wadowicz*), a zatem także i nad tym miasteczkiem. Pleban Woźnik argumentował, że od bardzo długiego czasu (*multis retroactis temporibus*) kościół w Wadowicach podlegał jego parafii. Biskup wysłał na miejsce magistra Piotra, sędziego dworu biskupiego, jako swego pełnomocnika, który zebrał świadectwa od plebana w Oświęcimiu i plebana w Spytkowicach. Na ich podstawie zawyrokował, że kościół w Wadowicach będzie podlegał plebanowi w Woźnikach³², odbierając tym samym zwierzchnictwo plebanowi Mucharza. Nawet jeśli teren Wadowic znajdował się pierwotnie w obrębie parafii mucharskiej³³, to pleban nie potrafił tego udowodnić. Finałem tego sporu było powiększenie się kościelnych wpływów opactwa cystersów w Mogile na terenie ziemi zatorskiej. Podkreślić należy, że pełnomocnik biskupi poprosił o zeznania proboszczów z Oświęcimia i ze Spytkowic. Zwraca uwagę brak dziekana

²⁸ W. Kuhn, *Siedlungsgeschichte...*, s. 26.

²⁹ *Schlesisches Urkundenbuch*, Bd. 5, Bearb. W. Irgang, Hrsg. H. Appelt, J.J. Menzel, Köln-Wien 1993, nr 161; ZDMog, nr 46, 53, 75. Wzmianki o parafii woźnickiej: 1325-1342 – MPV 1, s. 128, 200, 353; 1328 („Woźniki czyli Bachowice”) – MPV 1, s. 300; ponownie same Woźniki 1344 – MPV 2, s. 185; 1346 – MPV 2, s. 193; 1352-1354 – MPV 2, s. 249.

³⁰ KTyn, nr 51.

³¹ W dokumencie księcia Jana z 1359 r. ponownie zostały opisany konflikt z opactwem mogińskim o wieś Woźniki i Zygodowice. Zob. ZDMog, nr 75.

³² ZDK 1, nr 41; W. Kuhn, *Die Städtegründungspolitik...*, s. 104.

³³ J. Chachaj (*Rozwój sieci parafialnej...*, s. 268) na podstawie rozmieszczenia wsi dziesięcinnych w 1529 r. formułuje tezę, że „prawdziwą matką filii wadowickiej nie był kościół w Woźnikach, lecz w Mucharzu”.

zatorskiego – jest zastanawiające, że choć posiadamy wzmianki z XIV w. o wielu proboszczach zatorskich, nigdy żaden z nich nie został poświadczony jako dziekan.

W problematyce początku miasta Wadowice istotną rolę odgrywa, jak sądzę, fakt, że po lokacji (ok. 1327 r.) kościół w nim znajdujący się miał status filialnego. W 1335 r. zmienił się tylko zwierzchnik. Drugim istotnym czynnikiem był słaby rozwój demograficzny, co ukazuje 1 grosz świętopietrza, który parafia płaciła jeszcze w 1342 r. Było to najmniej w spośród wszystkich kościołów ziemi zatorskiej³⁴. Pod tym rokiem urzędnik papieski zanotował tylko: *ecclesia de Vadovicz*. Brak wzmianki o filialności w stosunku do kościoła wadowickiego występuje także w spisach z 1347, 1348, 1349, 1352 i 1355 r.³⁵ Czyżby zatem miasteczko uzyskało niezależność parafialną? W spisie świętopietrza z 1351 r. kościół w Wadowicach wymieniono jako filialny wobec parafii w Woźnikach³⁶. Źródło to, z uwagi na swoją szczegółowość, wydaje się najbardziej wiarygodne. Wadowice jako samodzielna parafia pojawiają się w spisie z lat 1373-1375³⁷. Jeśli zatem samodzielna fara jest w średniowieczu wyznacznikiem miejskości, to stan ten Wadowice osiągnęły dopiero między 1351 a 1373 r.

Wzmianka z 1328 r. o parafii „Woźniki czyli Bachowice”³⁸ wskazuje na kształtowanie się nowego centrum we wsi Bachowice, położonej na północ od Woźnik w odległości zaledwie 2,5 km. Bachowice, własność książąt oświęcimskich, wzmiankowane są od 1297 r.³⁹ Niewątpliwie należały początkowo do parafii w Woźnikach⁴⁰, a zapis z 1328 r. uchwycił wczesny okres oddzielania się, być może poprzedzony utworzeniem kościoła filialnego⁴¹. Jacek Chachaj wysunął domysł, że Bachowice dotyczy zapis o parafii „Targowicz” ze spisu z lat 1334-1342⁴², co oznaczałoby, że parafia powstała po 1328, a przed 1334 r. Pod nazwą „Bachowice” parafia odnotowana została w spisach z lat 1350-1351⁴³, 1354-1355⁴⁴ i 1373-1374.

Należy następnie zwrócić uwagę na Jaroszwice, które znajdują się niepełna 4 km na południe od Wadowic, przy drodze wzdłuż Skawy oraz na sąsiadującą z nimi Kleczę Górną. Zachowała się wzmianka o zaginionym dokumencie księcia oświęcimskiego Władysława z 1317 r., który był wystawiony dla sołtysa we wsi *Jaroschow*. Jest to pierwsza wzmianka o Jaroszwicach, które były własnością książęcą⁴⁵. Przyjąłem, że parafia w Jaroszwicach powstała

³⁴ MPV 2, s. 180.

³⁵ Ibidem, s. 202, 211, 221, 249, 257, 272-273.

³⁶ Ibidem, s. 330; zob. J. Rajman, *Średniowieczne Wadowice...*, s. 31.

³⁷ MPV 2, s. 330.

³⁸ MPV 1, s. 300.

³⁹ F. Sikora, *Bachowice*, w: SHG 1, s. 12.

⁴⁰ W. Kuhn, *Siedlungsgeschichte...*, s. 25.

⁴¹ J. Chachaj, *Rozwój sieci parafialnej...*, s. 260.

⁴² Ibidem, s. 267-268.

⁴³ MPV 2, s. 328.

⁴⁴ Ibidem, s. 435 (bez danych).

⁴⁵ Informacje o zaginionym dokumencie z 1317 r. podała Z. Leszczyńska-Skrętowa, *Jaroszwice*, w: SHG, cz. 2, s. 242. W wydawnictwie *Lustracja województwa krakowskiego 1659-1664* (cz. 2, seria: „Lustracje

przed 1325 r. i że jej dotyczy zapis *Zarissow*⁴⁶. Klecza (Górna), która była własnością szlachecką⁴⁷, pojawia się po raz pierwszy w źródłach z lat 1353-1355 już jako parafia. Można przyjąć, że Jaroszwice były parafią znacznie starszą niż Klecza. Parafia w Jaroszwicach figuruje także w spisie z lat 1350-1351⁴⁸ z dochodem oszacowanym na 3 grzywny. Najstarsza wzmianka o parafii w Kleczy pochodzi ze spisu sporządzonego w latach 1353-1355⁴⁹, przy czym brak niestety danych o dochodach, co może wskazywać na wczesne stadium organizowania parafii. Zestawienie zapisów z rejestrów kolektora papieskiego sugeruje istnienie na początku drugiej połowy XIV w. dwóch odrębnych parafii – w Jaroszwicach i w Kleczy. Utwierdza w tym przekonaniu wzmianka z 1355 r. o plebanie z Kleczy⁵⁰. Sprawa zaczyna się jednak jawić jako skomplikowana w świetle rejestru z lat 1356-1357. Jest w nim wymieniona parafia „Klecza, czyli Jaroszwice” (*Klecze sive Iarossin*)⁵¹. W spisie z 1358 r. została wymieniona tylko parafia w Kleczy, a w spisie z 1373-1375 tylko parafia w Jaroszwicach. Problem stanowi także interpretacja danych o wymiarze świętopietrza. Kwota 2 i $\frac{3}{4}$ skojca została wpisana przy parafii Klecza (1353-1355), ta sama kwota przy zapisie „Klecza czyli Jaroszwice” (1356-1357), potem znów ta sama kwota przy parafii Klecza (1358) i ponownie ta sama kwota przy parafii Jaroszwice (1373-1375). Wyrażono pogląd, że opłata ta wskazuje na jeden i ten sam okręg parafialny⁵², nazywany zamiennie parafią w Jaroszwicach i w Kleczy. Widziałbym w tym jednak raczej brak precyzji źródła, skoro wpisywano tę samą kwotę opłaty na przestrzeni aż 20 lat. Jaroszwice i Klecza (Dolna) są, co oczywiste, dwiema odrębnymi miejscowościami. Nie jest możliwe, aby parafia raz była w Jaroszwicach, potem w Kleczy, z powrotem w Jaroszwicach itd. Uważam za prawdopodobne, że ok. połowy XIV w. powstał kościół w Kleczy i nie dokonano niezbędnego w takich przypadkach rozgraniczenia parafii. Być może źródła papieskie uchwyciły ślad jakiegoś lokalnego sporu między proboszczami Jaroszwic i Kleczy o podległy im okręg parafialny.

Oprócz lokacji Wadowic, przykładem oddziaływania bielsko-krakowskiej drogi handlowej jako czynnika osadniczo twórczego jest lokacja wsi Inwałd w 1317 r. Zaliczam parafię inwałdzką do starszego okresu. W 1328 r. odnotowano, że parafia Inwałd nie płaci⁵³, co świadczy o słabych postępach osadnictwa.

Dóbr Królewskich XVI-XVIII Wieku. Małopolska”, wyd. A. Falniowska-Gradowska, F. Leśniak, Warszawa 2005, s. 766) dokument księcia Władysława jest odnotowany pod rokiem 1312. Wątpliwości co do daty (mało istotne dla naszych rozważań) rozstrzygnęłoby odnalezienie kopii tego dokumentu.

⁴⁶ J. Rajman, *Najstarsze kościoły...*, s. 29; inaczej Z. Leszczyńska-Skrętowa, *Jaroszwice*, w: SHG, cz. 2, s. 242.

⁴⁷ Z. Leszczyńska-Skrętowa, *Klecza*, w: SHG, cz. 3, s. 515.

⁴⁸ MPV 2, s. 329, 392, 409.

⁴⁹ Ibidem, s. 257, 266, 273.

⁵⁰ Ibidem, s. 435 (pod zniekształconą formą *de Sleczcze*).

⁵¹ Ibidem, s. 280, 289.

⁵² Z. Leszczyńska-Skrętowa, *Klecza*, s. 515.

⁵³ MPV 1, s. 300; W. Kuhn, *Siedlungsgeschichte...*, s. 27.

Mimo to podjęto inicjatywę założenia w sąsiedztwie nowej wsi. Parafia w Andrychowie (*Henrichow*) występuje w rachunkach papieskich w latach 1345-1347. Niewielki wymiar świętopietrza (3 grosze) świadczy o słabym zaludnieniu tej parafii⁵⁴, szacowanym na 105 osób, a więc tak samo jak Inwałd. W spisie papieskim z lat 1373-1375 Andrychów występuje pod nazwą *Henricovicz*⁵⁵. Równolegle funkcjonowała także parafia w Inwałdzie. Powstanie Andrychowa otwiera proces kształtowania się nowego ośrodka osadniczego w najdalej na zachód wysuniętym fragmencie ziemi zatorskiej (na zachód od Andrychowa rozciąga się ziemia oświęcimska). Przy tej samej drodze, z Bielska, powstała nowa parafia we wsi Choczni (ok. 4 km na południowy zachód od Wadowic). Z późniejszych źródeł wiadomo, że była to parafia jednowioskowa. Jako parafia płacąca 3 grosze świętopietrza została odnotowana w spisie z roku 1355⁵⁶. Niewielki wymiar tej opłaty, porównywalny z Andrychowem, świadczy o słabym rozwoju zaludnienia, szacowanym na 105 osób. Zaznaczyć jednak trzeba, że zarówno w przypadku Andrychowa, jak i Choczni mamy do czynienia z wczesnym etapem osadnictwa. Wydaje się, że powstanie Andrychowa i Choczni należy widzieć w obrębie domeny książęcej, dopiero później wsie te znalazły się w rękach szlachty.

Mucharz nad Skawą był, jak już wspominałem, najdalej na południe wysuniętym rejonem wczesnego osadnictwa ziemi zatorskiej. Na podkreślenie zasługuje fakt, że w odległości ok. 9,5 km na południowy zachód od Mucharza powstała w omawianym okresie nowa parafia w Krzeszowie. O najstarszym właścicielu tej wsi wiadomo niestety dopiero z dokumentu z 1376 r. Wieś, o sporiej wartości 100 grzywien, należała wówczas do szlachcica Jana Szaszko, piszącego się z sąsiadujących z Krzeszowem Śleszowic⁵⁷. Powstanie Krzeszowa było zapewne efektem karczunku puszczy. Szczegółów tego procesu ani przybliżonej nawet daty lokacji nie znamy. O oddzielaniu się od parafii mucharskiej nie ma żadnych wzmianek, brak także innych przesłanek, np. w analizie uposażenia, wskazujących na ewentualny wcześniejszy związek. Parafia w Krzeszowie jest poświadczona po raz pierwszy w roku 1355⁵⁸. Kolejna wzmianka z 1357 r.⁵⁹ i późniejsze źródła nie pozostawiają wątpliwości, że była to parafia

⁵⁴ MPV 2, s. 187, 193, 202, 211, 221, 231, 240; J. Chachaj (*Rozwój sieci parafialnej...*, s. 264) uważa, że kościół andrychowski był filią parafii w Wieprzu. O takim statusie możemy jednak mówić dopiero w odniesieniu do XV w. Dla poprzedniego stulecia brak jakichkolwiek źródeł sugerujących powiązania kościelne z parafią w Wieprzu.

⁵⁵ MPV 9, s. 5.

⁵⁶ MPV 2, s. 273; J. Chachaj, *Rozwój sieci parafialnej...*, s. 266; W. Kuhn, *Siedlungsgeschichte...*, s. 29 – autor ten podaje niesprawdzalne informacje, jakoby parafia w Choczni powstała w 1335 r., a w pięć lat później ukończono budowę kościoła.

⁵⁷ ZDM 4, nr 1029.

⁵⁸ MPV 2, s. 273; J. Chachaj, *Rozwój sieci parafialnej...*, s. 266; W. Bukowski, *Krzeszów*, w: SHG, cz. 3, z. 2, oprac. W. Bukowski et al., red. F. Sikora, Kraków 1997, s. 228-229.

⁵⁹ MPV 2, s. 289.

jednowioskowa, skromnie uposażona dochodami wyłącznie z Krzeszowa⁶⁰. Zwraca uwagę brak jakichkolwiek dziesięcin. Jej zaludnienie szacuje się na 150 mieszkańców.

Podsumowując tę część rozważań, należy podkreślić, że w okresie po ok. 1326 r. doszło w ziemi zatorskiej do zauważalnych zmian osadniczych i kościelnych. Zasluguje na odnotowanie fakt, że nie obserwujemy zaniku starszych parafii, to zaś świadczyłoby o kryzysie osadnictwa. Podjęto lokacje miasteczek w Spytkowicach i Wadowicach. Ukształtowało się siedem nowych parafii⁶¹ – w Wadowicach, Tłuczani, Bachowicach, Kleczy, Andrychowie, Choczni i Krzeszowie. Są one dość charakterystycznie rozmieszczone. Względne nasycenie sieci osadniczej obserwujemy w rejonie północnym, bliżej Wisły, a powstanie parafii w Tłuczani jest jedyną większą w tym rejonie zmianą sieci kościelnej. Pozostałe sześć parafii przypada na południową („wadowicką”) część ziemi zatorskiej. Na szczególną uwagę zasługuje powstanie parafii w rejonach górskich (Andrychów, Choczni, Krzeszów)⁶². Podkreślić należy, że lokacja Krzeszowa jest kontynuacją działań osadniczych w górnym biegu Skawy⁶³. W 1405 r. została podjęta lokacja Sucheja⁶⁴.

O wezwaniach nowych kościołów parafialnych nie ma zbyt wielu wzmianek, które pochodziłyby z czasu ich powstawania. Tym bardziej zatem za cenne należy uznać informację o *patrocinium* nowego kościoła w Tłuczani z 1353 r. W dedykacji wymieniono Boga Wszechmogącego, św. Jana Chrzciciela, św. Andrzeja Apostoła i św. Małgorzatę Dziewicę. Nietrudno zauważyć, że było to wezwanie tzw. złożone. W praktyce na ogół posługiwano się tylko wezwaniem do jednego świętego. W przypadku kościoła w Tłuczani zarówno w *Liber beneficiorum*, jak i w protokole powizytacyjnym z 1598 r. figuruje jako patron tylko św. Andrzej⁶⁵. Wezwania złożone były zapewne dedykacjami innych omawianych tu kościołów, nigdzie jednak nie dysponujemy tak szczegółowym źródłem, jak dokument fundacji kościoła w Tłuczani. Najstarsze informacje o wezwaniach pozostałej szóstki nowych kościołów pochodzą częściowo z dzieła Jana Długosza, ale głównie z protokołu powizytacyjnego z końca XVI w.⁶⁶ Na ich podstawie możemy się przekonać, że odnotowano jedynie pojedyncze dedykacje: św. Bartłomieja w Bachowicach, św. Macieja Apostoła w Andrychowie,

⁶⁰ LR, s. 117.

⁶¹ J. Chachaj (*Rozwój sieci parafialnej...*, s. 269) wymienia nowe parafie w odniesieniu do całego dekanatu zatorskiego, a więc i części zawiślańskiej, i tyniecko-skawińskiej.

⁶² Podkreśla to trafnie J. Chachaj, *Rozwój sieci parafialnej...*, s. 269.

⁶³ W 1333 r. Jan, książę oświęcimski, nadał Żegocie z Bieńkowic las nad Skawą, położony powyżej wsi Zembrzyce, w którym Żegota ma posiadać 100 łanów frankońskich. Zob. KMP 1, nr 192.

⁶⁴ ZDM 5, nr 1185.

⁶⁵ DLb 2, s. 233; Archiwum Kurii Metropolitalnej (dalej: AKM), sygn. AVCap 17, k. 195.

⁶⁶ DLb 2, s. 264. Większość wzmianek o wezwaniach pochodzi z protokołu po wizytacji z końca XVI w. (AKM, sygn. AVCap. 65, s. 420 i nast.; AVCap 17, k. 133v i nast.), ale i tu zdarzają się istotne pominięcia, np. nie odnotowano wezwania kościoła w Wadowicach – por. J. Rajman, *Średniowieczne Wadowice...*, s. 50.

św. Katarzyny w Krzeszowie, św. Wawrzyńca w Kleczy, św. Jana Chrzciciela w Choczni oraz Wszystkich Świętych w Wadowicach.

Wzmianki o konkretnych parafiach pochodzące z XIV-wiecznych dokumentów są przypadkowe i w małym stopniu składają się na obraz całości sieci kościelnej. Stosunkowo często w dokumentach pojawia się proboszcz Spytkowic⁶⁷, następnie Mucharza⁶⁸, pojedynczo Wadowic⁶⁹, Witanowic⁷⁰ i Wieprza⁷¹. W dokumencie z 1395 r. jako odbiorcy nadania dla bractwa plebańskiego wymienieni zostali proboszczowie Piotrowic i Polanki (Wielkiej), wspomniany jest także proboszcz Mucharza⁷². Szczegółowo omówię duchowieństwo w przygotowywanym artykule o elitach ziemi zatorskiej.

Uposażenie majątkowe poszczególnych kościołów ukazuje omówiony już wyżej dokument z 1353 r. fundacyjny kościoła w Tłuczani⁷³. Z dokumentu księcia Jana z 1361 r. wiadomo o 2 łanach, które posiadał kościół w Barwałdzie (Dolnym)⁷⁴. Bardzo ważnym świadectwem uposażenia kościoła, jak też jego roli w życiu rodziny szlacheckiej jest odnoszący się do Kleczy dokument księcia Jana z 1356 r. Poświadczył on, że Anna, dziedziczka Kleczy, zapisała w testamencie kościołowi w Kleczy dwóch kmieci wraz z ich rolami. W zamian każdy proboszcz wraz z czterema kapłanami miał odprawiać msze święte w rocznicę jej śmierci. Obowiązek ten obejmował aż pięć mszy, w tym dwie za zbawienie duszy dziedziczki⁷⁵. W 1377 r. książę Jan nadał kościołowi w Spytkowicach, na prośbę tamtejszego plebana, prawo połowu ryb w Wiśle. Książę potwierdził również, że jego przodkowie nadali kościołowi w Spytkowicach dwóch kmieci w Bachowicach, a mianowicie Stanka Broła i Stefana. Kmiecie ci mają teraz wrócić do dóbr księcia, a w zamian władca oddaje kościołowi w Spytkowicach kmiecia Czajkę⁷⁶. Dla kościoła w Witanowicach książę w 1380 r. kazał spisać uposażenie, które znamy z podfałszowanego dokumentu (do autentycznego dokumentu dopisano szczegółowe wzmianki). Proboszcz posiadał pole szerokie na 60 łokci, położone między cmentarzem parafialnym a wsią Zygodowice. Drugie pole plebańskie, o szerokości 30 łokci, zaczynało się od cmentarza i ciągnęło się do lasu zwanego „Popia góra”. Proboszcz mógł wycinać drzewa w tym lesie na

⁶⁷ Rok 1364 – ZDM 1, nr 110; 1377 – ZDM 1, nr 152; 1380 – ZDM 4, nr 1056; 1400 – ZDM 4, nr 1153.

⁶⁸ Rok 1328 – ZDMog, nr 56.

⁶⁹ Rok 1383 – ZDK 1, nr 83, s. 122.

⁷⁰ ZDM 4, nr 1056.

⁷¹ *Najstarsze księgi i rachunki miasta Krakowa od 1300 do 1400*, cz. 2, seria: „Monumenta Medii Aevi Historica Res Gestas Poloniae Illustrantia”, t. 4, wyd. F. Piekosiński, J. Szujski, Kraków 1878 (dalej KRK), s. 218.

⁷² ZDM 4, nr 1117. Por. S. Kuraś, *Statuty i przywileje bractwa kapłanów dekanatu zatorskiego 1378-1525*, „Polonia Sacra” R. 7, 1955, z. 4, s. 251-275.

⁷³ KMp 1, nr 234.

⁷⁴ F. Sikora, *Barwałd Dolny*, w: SHG, cz. 1, s. 25.

⁷⁵ KMp 1, nr 242 (Z. Leszczyńska-Skrętowa wykazała, że wydawca podał błędną datę 1355 r. – por. Z. Leszczyńska-Skrętowa, *Klecza*, s. 515).

⁷⁶ ZDM 1, nr 152.

swoje potrzeby. W majątku plebańskim wykazano także browar, w którym warzone było piwo na potrzeby proboszcza. Parafia była uposażona dziesięcinami z folwarków szlacheckich w Witanowicach i Lgocie. Obowiązkiem kmieci była danina zwana osep z każdego łana oraz tzw. meszne w wymiarze 2 korcy pszenicy i 2 korcy żyta miary zbożowej zatorskiej. Dodatkowo pleban pobierał od każdego kmiecia 2 grosze, posiadał również 2 zagrodników przypisanych do folwarku plebańskiego, którzy zajmowali się stawami przy drodze z Lgoty do Witanowic⁷⁷. Falsyfikatem, ale zapewne opartym na autentycznym dokumencie, jest akt z 1398 r., w którym książę oświęcimski Jan zatwierdził uposażenie kościoła w Mucharzu⁷⁸. W 1400 r. proboszcz w Wieprzu otrzymał testamentarnie zapis czynszu od Andrzeja Melczera, mieszczanina krakowskiego⁷⁹.

Funkcję regionalną, w skali całego księstwa, pełnił kościół w Zatorze, stolica dekanatu. Z kościołem tym związane było bractwo kapłanów ziemi oświęcimskiej, wzmiankowane po raz pierwszy w 1378 r. Zachowały się dwa dokumenty z 1395 r. ukazujące jego uposażenie, ale także i doniosłą rolę religijną w ziemi zatorskiej. W pierwszym z nich, z dnia 30 marca, książę Jan wraz z rajcami, ławnikami i pospólstwem miasta Oświęcimia uposażyli je stałym czynszem w wysokości 5 grzywien zapisanym na przewozie wiślanym w Jankowicach oraz na wsi Mucharz⁸⁰. W drugim, z 1 lipca, potwierdził to nadanie i dodatkowo, za radą księżnej Jadwigi, swojej żony, zapisał bractwu czynsz 6 groszy z Włosienicy (koło Oświęcimia). Książę postanowił także, że z tych dochodów kapłani tego bractwa mają zbudować ołtarz Bożego Ciała w kościele w Zatorze. Nałożył na nich obowiązek odprawiania trzech mszy tygodniowo, a mianowicie w poniedziałki za dusze zmarłych przodków księcia Jana, w czwartki ku czci Bożego Ciała, a w piątki do Krzyża Pańskiego. Prawo patronatu nad tym ołtarzem, a tym samym wskazywanie kandydata na altarystę, książę rezerwował dla siebie i swoich następców⁸¹.

Z 1378 r. zachował się statut bractwa plebanów ziemi oświęcimskiej. Biskup krakowski Florian, zatwierdzając ten statut specjalnym dokumentem, posłużył się terminem „ziemia oświęcimska”, a więc zaczerpniętym z pojęć administracyjnych, a nie kościelnych. Dokument jest ważnym świadectwem ukazującym odrębność ziemi oświęcimskiej i jakby nadrzędność tego pojęcia w stosunku do terminów kościelnych. Mimo że dotyczy wyłącznie spraw kościelnych, nie występują w nim terminy „dekanat oświęcimski” i „dekanat zatorski”. Nie występują też, co godne podkreślenia, parafie części zawiślańskiej. W dokumencie z 1395 r. plebani, członkowie tego bractwa, są nazwani

⁷⁷ ZDM 4, nr 1056.

⁷⁸ ZDM 4, nr 1085 (jedynie krótkie streszczenie). Pełny tekst falsyfikatu opublikowano w „Rocznikach Towarzystwa Naukowego Krakowskiego” z 1861 r., s. 225-228.

⁷⁹ KRK 2, s. 218.

⁸⁰ ZDM 4, nr 1117.

⁸¹ Ibidem, nr 1120.

ogólnie „rektorami kościołów w księstwie oświęcimskim” (*rectores ecclesiarum in ducatu nostro Osviecimensi*)⁸². W dokumencie z 1378 r. zwraca uwagę lista proboszczów. Najpierw zostali wymienieni proboszczowie, których siedziby parafii znajdowały się w zachodniej, „oświęcimskiej” części księstwa. Wszystkie wymienione w tym fragmencie parafie, z Oświęcimiem na czele, łatwo zidentyfikować i ich wymienienie pomijam. Wprawdzie dokument nie zawiera dodatkowych określeń, ale wyraźnie oddziela drugą grupę proboszczów. Otwiera ją proboszcz Zatora, a następnie wpisani są proboszczowie i siedziby parafii: Spytkowice, Tłuczań, Marcyporęba, Wieprz, Klecza, Barwałd, Gierałtowiec, Polanka, Przeciszów i Mucharz. Wykaz ten kończy się dopiskiem „i inni”, ale i bez tego widzimy, że nie jest on kompletny. Statut wymienia bowiem tylko – w odniesieniu do ziemi zatorskiej – 11 miejscowości parafialnych, a zatem połowę tych, które udało się ustalić dla okresu przed ok. 1326 r. W dokumencie z 1378 r. jako proboszcz „ziemi oświęcimskiej” występuje pleban Marcyporęby, tradycyjnie zaliczanej do tzw. włości trzebońskiej.

W podsumowaniu przedstawiam stan sieci kościelnej w ziemi zatorskiej w ostatniej ćwierci XIV w., którego podstawą jest spis papieski z lat 1373-1375, odnoszący się do całego dekanatu zatorskiego (także do części zawiślańskiej).

Tabela 1. Kościoły parafialne w ziemi zatorskiej w ostatniej ćwierci XIV w.

	Nazwa obecna	Nazwa w źródle	Wysokość taksy (w groszach*)
1	Zator	<i>Zathor</i>	56
2	Polanka Wielka	<i>Polenka</i>	24
3	Spytkowice	<i>Spythcovicz</i>	19
4	Wieprz	<i>Weprz</i>	17
5	Mucharz	<i>Muchar</i>	15
6	Bachowice	<i>Bathovicz</i>	14
7	Witanowice	<i>Vitanovicz</i>	14
8	Frydrychowice	<i>Fredrichovicz</i>	13
9	Krzęcin	<i>Krzcanczin</i>	13
10	Piotrowice	<i>Potrovicz</i>	12
11	Głębowice	<i>Glambovicz</i>	12
12	Barwałd	<i>Berwald</i>	12
13	Gierałtowiec	<i>Villa Gerardi</i>	12
14	Stronie	<i>Strangovicz</i>	10
15	Jaroszowice	<i>Iarossow</i>	9
16	Klecza	<i>Clecza</i>	9 (?)

⁸² Ibidem, nr 1120, s. 289.

	Nazwa obecna	Nazwa w źródle	Wysokość taksy (w groszach*)
17	Krzeszów	<i>Kressow</i>	8
18	Wadowice	<i>Wadovicz</i>	8
19	Palczowice	<i>Palczovicz</i>	8
20	Marcyporęba	<i>Poramba Marconis</i>	8
21	Radocza	<i>Villa Mathei</i>	6
22	Przeciszów	<i>Villa Hermani</i>	6
23	Tłuczań	<i>Cluczan</i>	6
24	Graboszyce	<i>Grambissicz</i>	5
25	Zygodowice	<i>Villa Zibothonis</i>	4
26	Nidek	Nidek	4
27	Andrychów	<i>Henricovicz</i>	3
28	Choczna	<i>Choczna</i>	3
29	Inwałd	<i>Heynvald</i>	3
30	Woźniki	<i>Woznik</i>	3
31	Wysoka	<i>Vysoka</i>	2

Źródło: MPV 9, s. 4-6.

*Rejestr poborcy papieskiego w ustaleniu wysokości taksy posługiwał się terminami „grzywna”, „skojec”, „grosz”, „denar”. Dla ułatwienia porównań wszystkie stawki przeliczyłem na grosze, w niektórych przypadkach podałem kwoty w zaokrągleniu

Powyższa tabela zawiera wzmianki o kościołach parafialnych ziemi zatorskiej u schyłku badanego okresu. W stosunku do stanu sprzed 1325 r. ogólna liczba jest większa o siedem nowych parafii, a także o dwie parafie zaliczone hipotetycznie przeze mnie do ziemi zatorskiej. W obrębie ziemi zatorskiej umieściłem bowiem teraz także parafię w Marcyporębie, opierając się na poświadczonym w 1378 r. zaliczaniu tamtejszego plebana do proboszczów księstwa oświęcimskiego⁸³. W tabeli umieściłem także parafię Wysoka, położoną koło Barwałdu⁸⁴. Obie te parafie figurują w spisie z lat 1373-1375. Nie uwzględniłem natomiast znajdującej się w tym spisie zagadkowej parafii *Voncznik*, dodałem natomiast parafię w Kleczy, o której spis nie wspomina. Parafie w tabeli są uszeregowane według wysokości opłaty świętopietrza. Nie wdając się już w szczegóły, stwierdzić można, że kwoty podane w spisie z lat 1373-1375 są wyraźnie wyższe w porównaniu do wcześniejszych wykazów tej opłaty, co wskazuje na wzrost zaludnienia ziemi zatorskiej w drugiej połowie XIV w.

⁸³ ZDK 1, nr 74, s. 107-110.

⁸⁴ Zob. F. Sikora, *Barwałd Średni*, w: SHG, cz. 1, s. 26-27.

Bibliografia

Źródła rękopiśmienne:

Archiwum Kurii Metropolitalnej w Krakowie, sygn. AVCap. 17, AVCap. 65.

Źródła drukowane:

Długosz J., *Liber beneficiorum dioecesis Cracoviensis*, t. 1-3, wyd. A. Przeździecki, Kraków 1863-1864.

Kodeks dyplomatyczny klasztoru tynieckiego, cz. 1, *Obejmująca rzeczy od roku 1105 do roku 1399*, wyd. S. Kętrzyński, S. Smolka, Lwów 1875.

Kodeks dyplomatyczny Małopolski, t. 1, 1178-1386, wyd. F. Piekosiński, Kraków 1876.

Komoniecki A., *Chronografia albo Dziejopis Żywiecki*, wyd. S. Grodziski, I. Dwornicka, Żywiec 2005.

Księga dochodów beneficjów diecezji krakowskiej z roku 1529 (tzw. Liber Retaxationum), seria: „Materiały Komisji Nauk Historycznych”, nr 13, wyd. Z. Leszczyńska-Skrętowa, Wrocław 1968.

Lehns- und Besitzurkunden Schlesiens und seiner einzelner Fürstenthümer im Mittelalter, Bd. 2, Bearb. C. Grünhagen, H. Markgraf, Leipzig 1883.

Lustracja województwa krakowskiego 1659-1664, cz. 2, seria: „Lustracje Dóbr Królewskich XVI-XVIII Wieku. Małopolska”, wyd. A. Falniowska-Gradowska, F. Leśniak, Warszawa 2005.

Monumenta Poloniae Vaticana, t. 1-3, wyd. J. Ptaśnik, Kraków 1913; t. 9, wyd. S. Szczur, Kraków 1994.

Najstarsze księgi i rachunki miasta Krakowa od 1300 do 1400, cz. 2, seria: „Monumenta Medii Aevi Historica Res Gestas Poloniae Illustrantia”, t. 4, wyd. F. Piekosiński, J. Szujski, Kraków 1878.

Schlesisches Urkundenbuch, Bd. 5, Bearb. W. Irgang, Hrsg. H. Appelt, J.J. Menzel, Köln-Wien 1993.

Zbiór dokumentów katedry i diecezji krakowskiej, cz. 1-2, seria: „Materiały do Dziejów Kościoła w Polsce”, t. 1, 4, wyd. S. Kuraś, Lublin 1965-1973.

Zbiór dokumentów małopolskich, cz. 1-8, wyd. S. Kuraś, I. Sułkowska-Kuraś, Kraków-Wrocław 1962-1975.

Zbiór dyplomów klasztoru mogińskiego, wyd. E. Janota, oprac. F. Piekosiński, Kraków 1867.

Opracowania:

Bielsko-Biała. Zarys rozwoju miasta i powiatu, red. H. Rechowicz, Katowice 1971.

Bukowski W., *Krzeszów*, w: *Słownik historyczno-geograficzny województwa krakowskiego w średniowieczu*, cz. 3, z. 2, oprac. W. Bukowski et al., red. F. Sikora, Kraków 1997.

Chachaj J., *Rozwój sieci parafialnej w dekanacie Zator do końca XVI wieku*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne” 1997, t. 68, <https://doi.org/10.31743/abmk.8762>.

Halecki O., *Powołanie księcia Władysława Opolskiego na tron krakowski w r. 1273*, „Kwartalnik Historyczny” 1913, t. 27.

- Johannek P., *Entstehung und Entwicklung des Städtenetzes in Oberschlesien*, w: *Oberschlesien im späten Mittelalter*, Hrsg. T. Wünsch, Berlin 1995.
- Kiryk F., *Rozwój urbanizacji Małopolski XIII-XVI w. Województwo krakowskie, powiaty południowe*, seria: „Prace Monograficzne Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Krakowie”, t. 70, Kraków 1985.
- Kuhn W., *Die Städtegründungspolitik des schlesischen Piasten im 13. Jahrhundert vor allem gegenüber Kirche und Adel*, „Archiv für schlesische Kirchengeschichte” 1973, Bd. 31.
- Kuhn W., *Geschichte der deutschen Sprachinsel Bielitz*, Würzburg 1981.
- Kuhn W., *Siedlungsgeschichte des Auschwitzer Beskidenvorlandes*, „Zeitschrift für Ostforschung” 1975, Bd. 24.
- Kuraś S., *Statuty i przywileje bractwa kapłanów dekanatu zatorskiego 1378-1525*, „Polonia Sacra” R. 7, 1955, z. 4.
- Laberschek J., *Myślenice*, w: *Słownik historyczno-geograficzny województwa krakowskiego w średniowieczu*, cz. 5, z. 1, oprac. W. Bukowski et al., red. W. Bukowski, Kraków 2016.
- Leszczyńska-Skrętowa Z., *Brodła*, w: *Słownik historyczno-geograficzny województwa krakowskiego w średniowieczu*, cz. 1, z. 2, oprac. Z. Leszczyńska-Skrętowa et al., Wrocław 1985.
- Leszczyńska-Skrętowa Z., *Jaroszowice*, w: *Słownik historyczno-geograficzny województwa krakowskiego w średniowieczu*, cz. 2, z. 2, oprac. J. Kurtyka et al., red. A. Gąsiorowski, Wrocław 1989.
- Leszczyńska-Skrętowa Z., *Klecza*, w: *Słownik historyczno-geograficzny województwa krakowskiego w średniowieczu*, cz. 3, z. 3, oprac. J. Kurtyka et al., red. A. Gąsiorowski, Wrocław 1991.
- Leszczyńska-Skrętowa Z., *Kosowa*, w: *Słownik historyczno-geograficzny województwa krakowskiego w średniowieczu*, cz. 3, z. 1, oprac. W. Bukowski et al., red. F. Sikora, Kraków 1994.
- Ładogórski T., *Studia nad zaludnieniem Polski XIV w.*, Wrocław 1958.
- Panic I., *Bielsko od zarania do wybuchu wojen śląskich (1740)*, seria: „Bielsko-Biała. Monografia Miasta”, t. 1, Bielsko-Biała 2010.
- Perzanowski Z., *Bielsko-Biała. Zarys dziejów rozwoju przestrzennego miasta*, seria: „Rozprawy i Studia – Uniwersytet Jagielloński”, t. 2, Kraków 1958.
- Rajman J., *Najstarsze kościoły ziemi zatorskiej na tle wykazu parafii dekanatu zatorskiego z lat 1325-1327*, „Rocznik Spytkowicki” 2023, nr 2.
- Rajman J., *Średniowieczne Wadowice na tle osadnictwa nad Skawą i Wieprzanką*, w: *Wadowice. Studia z dziejów miasta*, red. A. Nowakowski, Wadowice 1997.
- Rajman J., *Żywiec i Stary Żywiec. Średniowieczna translokacja czy historiograficzna pomyłka?*, w: *Silesia – Polonia – Europa. Studia historyczne dedykowane Profesorowi Idziemu Panicowi*, red. J. Sperka, Katowice–Bielsko-Biała 2019.
- Sikora F., *Bachowice*, w: *Słownik historyczno-geograficzny województwa krakowskiego w średniowieczu*, cz. 1, oprac. Z. Leszczyńska-Skrętowa, F. Sikora, Wrocław 1980.
- Sikora F., *Barwałd Dolny*, w: *Słownik historyczno-geograficzny województwa krakowskiego w średniowieczu*, cz. 1, oprac. Z. Leszczyńska-Skrętowa, F. Sikora, Wrocław 1980.

- Sikora F., *Barwałd Średni*, w: *Słownik historyczno-geograficzny województwa krakowskiego w średniowieczu*, cz. 1, oprac. Z. Leszczyńska-Skrętowa, F. Sikora, Wrocław 1980.
- Sikora F., *Brzezowiec*, w: *Słownik historyczno-geograficzny województwa krakowskiego w średniowieczu*, cz. 1, oprac. Z. Leszczyńska-Skrętowa, F. Sikora, Wrocław 1980.
- Sikora F., *Chrzęstowice*, w: *Słownik historyczno-geograficzny województwa krakowskiego w średniowieczu*, cz. 1, oprac. Z. Leszczyńska-Skrętowa, F. Sikora, Wrocław 1980.
- Wolski M., *Łętkowice*, w: *Słownik historyczno-geograficzny województwa krakowskiego w średniowieczu*, cz. 3, z. 4, oprac. W. Bukowski et al., red. F. Sikora, Kraków 2003.
- Wolski M., *Marcyporęba*, w: *Słownik historyczno-geograficzny województwa krakowskiego w średniowieczu*, cz. 4, z. 1, oprac. W. Bukowski et al., red. W. Bukowski, Kraków 2006.
- Zahradnik J., *Zarys dziejów miasta Bielska w cieszyńskiej części województwa śląskiego*, Bielsko 1936.

Abstract

The Development of the Parish Network in Zator Land in the Period from ca. 1326 to ca. 1378

The subject of this sketch is an analysis of changes in the church network in the so-called Zator land, that is, the part of the Zator deanery located south of the Vistula River and east of Skawinka. Around 1326, there were 23 churches in the area. Later sources were analysed, with the final caesura being 1375-1378. The most important development in the period from ca. 1326 to ca. 1378 was the incorporation of the town of Wadowice and the related creation of a separate parish in the town in the second half of the 14th century (initially the Wadowice church was a branch church to the parish in Woźniki). During the period under review, several other parish churches were also established as a result of the colonisation of previously uninhabited areas. The establishment of the parishes in Andrychów and Chocznia, like the earlier one in Inwałd, is linked to the economic boom brought about by the location of the town of Bielsko. The establishment of a parish in Krzeszów indicates a successful attempt to colonise the foothills. In conclusion, it can be stated that no parish disappeared during the period under review, and seven new ones were formed, mostly distributed in the southern part of Zator land. A total of 31 parish churches for the end of the period under study are shown.

Keywords: Churches, land of Zator, parish districts, founders, parish salary, invocations

Jerzy Rajman – (ur. 1962), prof. dr hab., jest kierownikiem Katedry Historii Średniowiecznej w Instytucie Historii i Archiwistyki Uniwersytetu Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie. Jako badacz i wykładowca zajmuje się historią średniowiecza. Jego zainteresowania naukowe koncentrują się wokół problematyki dziejów miast, mieszczaństwa Krakowa, relacji Górnego Śląska z Małopolską i historii Kościoła katolickiego, ze szczególnym uwzględnieniem zakonów i ich oddziaływania na społeczeństwo. Podejmuje badania naukowe nad duchowością widzianą poprzez wezwania i kulty świętych. Wybijającą się część jego dorobku zajmują artykuły o średniowiecznej historii Miechowa, a także poświęcone dawnemu budownictwu organowemu. Jest autorem ponad 220 opracowań, w tym 8 książek i *Encyklopedii średniowiecza*.